

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
VI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 19 квітня 2019 року)

Суми
2019

КАРИХ М. О.
ст. лаборант кафедри КПТІДП СумДУ

ДО ІСТОРІЇ СУМСЬКОГО НЕКРОПОЛЮ

Якось, в де-котре провідуючи могили своїх померлих родичів на Засумському кладовищі, мою увагу привернула могила під великою ялиною з міцною металевою огорожею та пам'ятником з чорного граніту. На камінні німецькою мовою зроблено надпис: CLARA ROGOZINSKAYA, geb. REDLICH, geb. am. 17 August 1863, gest. am. 19 Oktober 1913. Помітно, що і пам'ятник і огорожа були виконані вже значно пізніше, ніж саме поховання, тому що візерунок металевої огорожі дуже збігається з тим, що і на Харківському мосту у Сумах (встановлена у 1960 році), і те, що раніше над камінням було закріплено чи то невелику скульптуру, чи то хрест.

Це поховання мене зацікавило, і я вирішила знайти бодай хоч які відомості про цю жінку, її сім'ю та родичів.

Поширеність німецьких прізвищ на нашій території пояснюється трьома причинами:

- постійною імміграцією протягом XVIII-XIX ст. численних висококваліфікованих ремісників, аптекарів, лікарів, людей різних технічних професій, вчених, купців і підприємців, які влаштувалися в великих і малих містах;

- включенням до складу Російської імперії Естляндії і Лівонії у 1721 р і Курляндії у 1795 р (нині республіки Естонія і Латвія), де був значний шар німецького дрібнопомісного дворянства і буржуазії;

- існуванням поселень німецьких селян, які влаштувалися на півдні імперії в другій половині XVIII ст.

Багато вихідців з німецьких колоній вчилися в столичних університетах, приймали православ'я, асимілювалися в місцеве середовище, зберігаючи лише свої колишні прізвища як

свідчення про те, що в далекому минулому родоначальник сім'ї був вихідцем з німців.

Прізвище Редліх утворене від аналогічного прізвиська, яке походить від німецького слова «gedelich», що означає «чесний, відповідальний». Згідно інформації по родоводу, в родині Редліхів було троє дітей, які по-батькові були Морицевичі: Клара, Павло-Густав (помер у 1908 р.) і Ернест-Рудольф (1858-приблизно після 1924 рр.) [1]. З відомостей про предків по батьківській лінії, — баронеса і письменниця Юлія Крюденер, — онука фельдмаршала часів правління Анни Іоанівни – Христофора Мініха. У неї, начебто, було троє внеслюбних синів, які потім узяли прізвище Редліх.

На жаль, відомості із спогадів дочок Павла-Густава Редліха, — Віри та Єлизавети — є лише бережливо зібраними родинними переказами про те, що їх родина мала стійке дворянське коріння. Але ніяких документальних підтверджень цих відомостей поки що мною не знайдено.

Родини Клари та Павла-Густава мали, напевно, відношення до цукрової промисловості. Павло-Густав – до цукрової корпорації Харитоненків, а Клари – до «Товариства цукрових та рафінадних заводів братів Терещенків». Про це свідчать і спогади родичів, і міста та села, де народжувалися діти Редліхів [1].

Чоловіком Клари був Олександр Rogozинський, про якого жодних відомостей не знайдено. У шлюбі вони мали трьох дітей: Ванду (1878-1943 рр), Володимира (1882-1951 рр.) та Миколу (1884-1935 рр.) [1].

Ванда Олександрівна Rogozинська народилася в с. Крупець Путивльського повіту Курської губернії (нині Рильського району Курської області). Одним із найкрупніших відділень «Товариства» братів Терещенків був Крупецький цукровий завод, до якого, цілком можливо, мав відношення батько Ванди - О. Rogozинський.

Перший чоловік Ванди (по інформації літературознавця, спеціаліста з творчості М.Волошина, В.П. Купченка) був на прізвище Гансен [2, с. 115]. Припускаю, що це міг бути рідний брат відомого Оскара Германовича Гансена, одного з видатних колекціонерів кінця XIX — першої половини XX ст., найбільша частина колекції якого була ще у 1915 році евакуйована до Сум та схована у маєтку Сумовських (вул. Петропавлівська, 56) [3, с. 52], тому що мати Карла і Оскара, – полька Олена (Хелена) Віттерсгейм, – після розлучення з Германом Гансеном, – вдруге вийшла заміж за Іоакима Адольфовича Сумовського. Після розлучення Карл залишився з батьком, а Оскар – з матір'ю [3, с. 51]. Потім ця частина колекції склала основу Сумського художнього музею.

*Хелена Віттерсгейм
з синами Карлом
Германом та Оскаром
Германом (на руках).*

Олена Августівна Сумовська була директором-розпорядником правління Товариства Велико-Бобрицького цукрового заводу. До складу правління входив також і Оскар Гансен [4]. До того ж батько Ванди теж був поляком за походженням.

У 1899 році Карл Гансен вступає до Казанського Імператорського університету і закінчує його у серпні 1903 року [5, с. 212]. Разом з ним до Казані виїздить і Ванда.

На одному курсі з Карлом навчається Сергій Микитович Чукашев [5, с. 206]. Ймовірно, що чоловіки були знайомі і спілкувалися. У цьому ж університеті вчиться у 1890–1897 рр. його рідний брат Олександр Микитович Чукашев [5, с. 135], а також були вільними слухачами Чукашев Микола Микитович (у 1903-1904 рр). [5, с. 649] та його дружина Чукашева Ніна Костянтинівна [5, с. 684] (уроджена Шугаєва, у 1907-1910 рр.).

Чукашеви були родом з міста Чистопіль Казанської губернії та мали селянське походження. Згодом, заробивши на торгівлі сіллю, зайнялися хліботоргівлею та стали купцями I гільдії. Родина Чукашевих відрізнялася у Чистополі особливою благодійністю.

У Микити Єгоровича та Єлизавети Арсентіївни було семеро дітей: дочки – Марія, Ганна та Єлизавета і четверо синів: Олександр, Георгій, Сергій та Микола. Після смерті батька його сини, об'єднавши свої капітали, заснували торговий дім «Брати Чукашеви», який займався оптовою хлібною торгівлею та пароплавством. Загальний річний обіг торгового дому за 1908 рік склав 362163 рублі.

Пізніше Чукашеви переїхали до Казані, де їм належало один з найкрасивіших будинків міста по вулиці Лядській, 19 (нині – вулиця М. Горького) [6].

Будинок Чукашевих у Казані

У Казані Ванда вдруге виходить заміж за Сергія Микитовича Чукашева (1877 р.н., за радянських часів жив на станції Зима Иркутської області, де працював бухгалтером, там и помер) [7]. Подальші відомості про Ванду знаходимо вже у Книзі пам'яті Республіки Татарстан. Вона була заарештована 2 листопада 1929 року по ст.58, п.10 («занималась спиритизмом, предсказала взрив на пороховом заводі – провокационные слухи») і 1 лютого 1929 року особовою радою ОДПУ засуджена до 3-х років заслання в Чувашію. Реабілітована 4 квітня 1997 року [8]. Померла за одними джерелами у 1943 р. [2], за іншими – у 1965 [9].

Олександр Чукашев помер 2 липня 1921 року у Томську, куди переїхав з родиною. А Микола Чукашев був заарештований 21 грудня 1937 року і 6 січня 1938 року по обвинуваченню «враждебно настроен в отношении Советской власти, бывший офицер армии Колчака», трійкою НКВС засуджений до вищої міри покарання з конфіскацією майна.

Розстріляний 14 січня 1938 року. Похований у Казані.
Реабілітований 29 травня 1958 року [10].

Микола Микитович Чукашев

Володимир Олександрович Рогозинський (1882-1951 рр.) – старший син Клари – був архітектором, цивільним інженером, входив до відомої групи братів Весніних – основоположників архітектури радянського авангарду – конструктивізму [11, с. 398]. Був співробітником журналу «Современная архитектура», який виходив у 1926-1930 роках [11, с. 402]. Жив у Москві у Великому Ржевському провулку, 7.

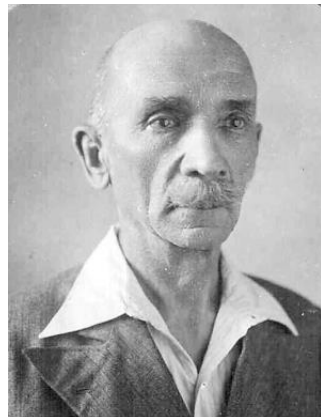
Дружиною Володимира була Ольга Артурівна (1888-1971 рр., уроджена Лаоссон) [1]. У них було двоє дітей - син Сашко (1909) та дочка Льося [12].

Дядько Володимира, – Ернест-Рудольф Редліх, – мав дачу у Феодосії, де влітку гостювали всі його численні племінники. Сам Ернест-Рудольф Морицевич та його дружина Аліса Федорівна (Фрідріхівна) (уроджена Матіссен 1868-1944 рр.) – піаністка і викладачка музики, дітей не мали, тому з радістю приймали у себе всіх охочих.

Дача Редліхів У Феодосії. 1910-ті роки.

Брат Аліси – Ервін Фрідріхович Матіссен (1871 р.н., Ліфляндська губернія) закінчив медичний факультет університету у місті Юр'єві (нині Тарту). Працював лікарем швидкої допомоги у Феодосії. У березні 1933 року був заарештований за статтею 58, п.10 КК РРФСР за контрреволюційну діяльність, але 26.05.1933 року під час суду був звільнений з-під варті за недоведеністю обвинувачення [13]. Потім працював у медчастині Сталінградського тракторного заводу. У вересні 1941 року разом з дружиною Зінаїдою Іванівною та дочкою Ольгою був висланий до Казахстану, де і помер [14].

Ервін Фрідріхович Матіссен

Верхній ряд: Ернест Морицевич та Павло Морицевич, сидять: Аліса Федорівна (ур.Матіссон), Єлизавета Федорівна Редліх (ур. Нечай) і Віктор Федорович Нечай

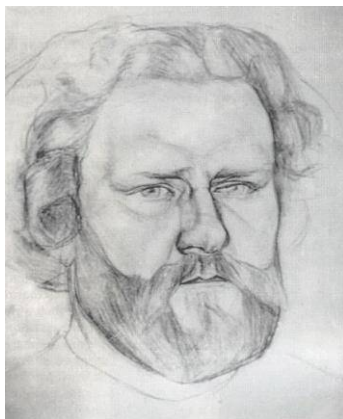
В 1913-1914 р.р в будинку Редліхів в Феодосії жила Марина Цветаєва із своїм чоловіком Сергієм Ефроном і дочкою Аліною. В листах М. Цветаєвої цього періоду згадуються і власники будинку, і подружжя Рогозинських, і сестра Володимира – Ванда [2, с. 107, 115, 142].

Сам Ернест-Рудольф Редліх, зі слів родичів, був на той час відставним військовим (служив у 134-му феодосійському піхотному полку [12]. До речі, у 1899-1900 рр. командиром цього полку був Павло Сергійович Савич, який народився в с. Писарівка Сумського повіту [15]). Після відставки Рудольф Редліх залишився у Феодосії і займався фотографією. Він

перший почав робити фото Феодосії у стереоформаті. Ці подвійні листівки на твердому картоні призначалися не для поштового відправлення. Їх можна було переглядати з допомогою нескладного по конструкції стереоскопу, що було одним з улюблених занять на рубежі XIX і XX стст [16].

Стереокартки і стереоскоп, яким часто користувалася рідна сестра М.Цветаєвої – Анастасія, зберігаються у музеї Марини та Анастасії Цветаєвих у Феодосії.

По спогадам близьких, Ернест-Рудольф Редліх був учнем І. Айвазовського та возив його картини на європейські виставки [12]. Фотопортрет І. Айвазовського, виконаний Е.-Р. Редліхом, був представлений на фотовиставці 1889 року у Москві.

*Портрет М.Волошина роботи
В.Рогозинського*

Володимир Рогозинський був близьким другом Максиміліана Волошина (16.05.1877-11.08.1932) – поета і художника українського походження (народився у Києві), перекладача, який жив у Криму. Він часто гостював у нього в Коктебелі, в будинку на березі моря. Волошин, в свою чергу, часто зупинявся у В. Рогозинського, коли приїздив до Москви. Йому він присвятив свій вірш «Москва» [17, с. 88,119,132,162,163,182,310,420,429,479].

У Коктебелі. Ліворуч – Марина Цвєтаєва, Ліля Ефрон, у центрі – Сергій Ефрон, праворуч від нього – Володимир Соколов, Вєра Ефрон, Олена Оттобальдівна Волошина (мати М.Волошина), стоїть – Володимир Олександрович Рогозинський. У смугастих майках – діти Рогозинського: Сашко та Льося. Літо 1913 року.

У Володимира був власний автомобіль (рідкість на той час), на якому він здійснював подорож з Москви до Криму, а також возив усіх бажаючих родичів, друзів і знайомих по кримським місцям.

Молодший син Клари – Микола Олександрович Рогозинський, або Обданко-Рогозинський (можливо, подвійне прізвище пов'язане з другим чоловіком Клари, який всиновив Миколу) – був лікарем, хірургом. У 1910 році закінчив медичний факультет Казанського університету [5, с. 280] (в цей час його сестра Ванда проживає у Казані). Спеціаліст із захворювань вуха і горла. Після закінчення університету залишився при кафедрі хірургії професора Миколи

Олександровича Геркена. Згодом одружився з його дочкою, Вірою Миколаївною (1892 р.н.), працював ординатором при університеті [18, с. 403].

Біля будинку М. Волошина. Зліва направо: Л. Е. Фейнберг (художник), С. Я. Ефрон, М. П. Кювіл'є (в глибині, - поетеса, друга дружина Ромена Ролана), М. І. Цвєтаєва (з собакою), О. А. Волошина, В. О. Рогозинський, М. О. Волошин, невідомий, М.М Нахман, К.Ф. Богаєвський, В.Я.Ефрон, Ю.Л. Оболенська. Коктебель. 1911 (1913) рік. Фото з архіву ГЛМ.

В першу світову війну служив ординатором хірургічного відділення Морського шпиталю Свеаборгського порту (швед. Sveaborg – «Шведська фортеця» — бастионна система укріплень на островах поблизу столиці Фінляндії Гельсінкі). Потім плавав на шпитальному судні Балтійського флоту [19, с. 344]. У 1916 році мав практику у Казані, а пізніше – у Владивостоці. Згодом, по спеціальному запрошенню Центральної лікарні КСЗД (рос.

КВЖД), переїхав до Харбіну, де працював ординатором. Пізніше займався приватною практикою. Помер 3-го квітня 1935 року. Похований у Харбіні [20].

М. П. Латрі (онук І. Айвазовського), сидить В.О. Rogozинський, М. О. Волошин, О. О. Кириєнко-Волошина (мати), А.Н. Латрі (жінка М.П. Латрі). Коктебель. Зима 1913-1914 років. Зібрання будинку-музею М. О. Волошина.

У Павла-Густава Редліх та його дружини – Єлизавети Федорівни (уродженої Нечай) було п'ятеро дітей: Єлизавета (1897-1983 рр.), Людмила (хімік, померла у 1943 році від голоду в Москві), близнюки Віра (08.04.1894-20.02.1992 рр.) та Михайло (08.04.1894-1974 рр.) та Олександр (1882-точно невідомо) [1].

Олександр Павлович Редліх. 1915р.

Прабабуся по материнській лінії — французенка із роду де Шатобреан. Від французької революції сім'я втекла до Германії, потім перебралася на Україну. Бабуся Віри, Матільда Юнг (Міліца Юнг фон Альтенбург), вийшла там за нащадка Данила Нечая, — полковника війська Богдана Хмельницького. Старшою із дочок від цього шлюбу і була Єлизавета Федорівна Нечай, дружина Павла-Густава [21, Т.2, с. 374–384].

Віра та Михайло народилися в с. Миколаївка Харківської губернії (до 1957 р. - Миколаївка-Вирівська, у 1957-2016 - Жовтнєве Білопільського р-ну), де з 1880 року працював цукровий завод родини Харитоненків. Цілком можливо, що Павло-Густав на той час працював там, а згодом, одержав призначення директором на Парафіївський цукровий завод, який теж належав Харитоненкам (Парафіївка — с.м.т в Україні, в Ічнянському районі Чернігівської області) [22, с. 14].

Все життя Віра пом'ятала біло-рожевий сад її безхмарного дитинства на Україні, розкішні спекотні літні днини в родовому гнізді. Діти дуже часто відвідували Качанівський масток вже за часів, коли він належав дочці Павла Харитоненка – Олені та її першому чоловікові – князю Урусову [22, с. 8].

У 1899 році від раку мозку помирає мати. Батько одружується вдруге, але стосунки з мачехою у дітей не склалися.

Сім'я Редліх. Верхній ряд: гувернантка, Павло Морицевич Редліх, Ванда Rogozinska (імовірно); центральний ряд: Людмила Редліх, Єлизавета Федорівна Редліх (ур. Нечай), у неї на руках Єлизавета Редліх, Сашко Редліх, Міліца Юнг фон Альтенбург, Клара Rogozinska (імовірно); нижній ряд – близнюки Михайло та Віра

Маю припущення, що після смерті батька, у 1908 році, опікуном дітей стає тітка Клара. Вони переїжджають до Сум, де, по спогадах Віри, мешкають в будинку Веригіних, на березі Псла [22, с. 15]. Віра, Єлизавета та старша сестра – Людмила, – навчаються у 1-ій сумській гімназії (нині корпус К-1 ННІ Права по вул. Соборній, 39), директором якої на той час була Наталія Михайлівна Линтварьова, [22, с. 15], а Михайло – в сумському реальному училищі.

Віра Редліх у 1920-х роках.

Особливо яскраві враження під час перебування у Сумах, пов'язані з літературним гуртком викладача історії реального училища Петра Петровича Бессонова [22, с. 16], який став їм справжнім другом.

Віра стала артисткою. З 1914 року навчалася у театральній школі МХТ, потім у Другій студії художнього театру в Москві. Але у 1918 році вона, одержує листа від своєї двоюрідної сестри, — Ванди Rogozins'кої, — про тяжкий стан брата Михайла, який служив лікарем в Білій армії і звалився з тифом в одному зі шпиталів Томська зовсім без надії на одужання. Віра залишає Москву і вирушає до Сибіру.

Поставивши брата на ноги, Віра розпочала свою творчу кар'єру у Томську. Потім, з 1920 року були тривалі гастролі, які почалися з Костроми, де вона познайомилася і вийшла заміж за колишнього предводителя костромського дворянства – Сергія Бірюкова (у 1926 р. народилася дочка – Єлизавета), і закінчилися на Далекому Сході, де у зв'язку з хворобою хребта, довго перебувала у гіпсі, поки у 1932 році, разом з чоловіком, не отримала запрошення до Новосибірську, де вона у театрі «Красний Факел» продовжила свою творчу діяльність вже як режисер, а з 1946 року стала головним режисером і художнім керівником театру.

*Сергій Ефрон (чоловік М.Цветаєвої) та Віра Редліх.
Москва. 1917рік.*

Віра Редліх товаришувала з Аллою Тарасовою (українська актриса, народна артистка СРСР), після війни запросила у свій театр Євгенія Матвєєва, який тільки-но прийшов з фронту.

У 1960 році Віра Павлівна Редліх закінчує свою режисерську діяльність у Новосибірську та переїздить до Мінська, де у 1960-1964 роках очолює Мінський російський

театр ім. Горького та викладає в Білоруському театральному інституті, з 1966 р. - професор кафедри акторської майстерності. З 1956 року – народна артистка Російської Федерації. Нагороджена трьома орденами, а також медалями. Померла у 1992 році, похована у Мінську.

Віра Павлівна Редліх з артистами трупі Новосибірського театру "Красный факел" (сидить у першому ряду друга зліва). Фото 1951 року.

А її брат-близнюк, лікар-кардіолог Михайло у 1930-х роках жив і працював у Куйбишеві (нині Самара). Був заарештований 26 березня 1938 року і по обвинуваченню Особової ради при НКВС СРСР по ст.58, п.10 у березні 1940 р. був засуджений до трьох років таборів суворого режиму, де лікував і рятував від загибелі політичних в'язнів [23]. Реабілітований у 1956 році [24].

Михайло Павлович Редліх

Після війни працював у Киргизії, де з науковою експедицією вивчав патофізіологічні зміни на організм людини в умовах високогір'я, потім у Володимирі, де очолював терапевтичне відділення обласної лікарні. Помер у 1971 р. [25, 26, 27].

Високогірна експедиція в м. Нарин під керівництвом видатного клініциста М.П.Редлиха (крайній праворуч). 1948 рік.

Коллектив терапевтичного відділення обласної лікарні у Володимирі. В центрі — завідуючий відділенням, к.м.н., доцент Михайло Павлович Редліх. (1960-і роки.).

Наймолодша сестра Віри та Михайла – Ліза, – за освітою художник, закінчила вищі художньо-технічні майстерні – московський навчальний заклад, утворений у 1920 р., була графіком, публіцистом і мемуаристом.

Після смерті тітки Клари у 1913 році, Лізу відправили до дядька Рудольфа, у Феодосію, де вона і закінчила гімназію. За порадою двоюрідного брата Володимира Рогозинського вона вела щоденники, в яких описувала яскраві події в житті родини, друзів, знайомих і країни взагалі [12]. Потім ці записи лягли в основу її публікацій спогадів і мемуарів.

Особливо цінними є її спогади про події в Криму під час революції та громадянської війни, про перебування в Феодосії Марини та Анастасії Цвєтаєвих, про Максиміліана Волошина та інші.

Близькими знайомими Єлизавети Павлівни були старожили Феодосії та Коктебелю — мати та син Волошини, художники К. Ф. Богаєвський та К. В. Кандауров, та інші діячі

культури і мистецтва. З Максиміліаном Олександровичем Волошиним вона зберегла близькі стосунки до самої його смерті у 1932 році.

*Єлизавета
Павлівна Редліх.
Феодосія. 1918 рік.*

Біля 1930 року Єлизавета Павлівна вийшла заміж за письменника, автора книг по дитячій творчості - Іллю Григоровича Кривошапкіна (1894–1985 рр.) та змінила прізвище, що, можливо, вберегло її в страшні роки сталінського терору. У 1937 році у них народилася донька Тетяна.

Такі відомості про родину Клари Редліх, подані тут у стислому вигляді, вдалося знайти. Можливо, хто-небудь з її нині ще живих родичів в якомусь куточку світу, знайшовши цю інформацію, захоче відвідати її могилу, або, принаймні, хоча б буде знати, де її душа знайшла свій останній притулок.

О.О. Волошина, В.Я Ефрон, Сашко Rogozинський, С.Я. Ефрон, М. Цветаева та ін. Друга з правого боку – Rogozинська Льюся. Коктебель. 1913 рік.

---

1. Rodovid // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.rodovid.org/wk/Запись:833785>.

2. Марина Цветаева. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 6. Письма//Вступ. ст. А. Саакянц. Сост., подгот. текста и коммент. Л. Мнухина - М.: Эллис Лак, 1995. - 800 с. (Т. 6).

3. Решетньова Г.О./ Оскар Гансен: нові біографічні відомості/ - Вісник ХДАДМ (Харківська державна академія дизайну та мистецтв), №1 – 2018 р. с.47-59.

4. Ольга Друг. Київський колекціонер Оскар Гансен (1881 – після 1920) // [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1141-olha-druh-kyivskiy>.

5. Архів Казанського Університету. Фонд № 977. Опис №1. Том I. Особові справи студентів за 1876, 1880-1906 р.р. на 367 листах // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://archive.org/stream/KazanImperialUniversityStudents/h_3_djvu.txt

6. Чистополь-информ. НАШЕЙ ИСТОРИИ СТРОКИ // В становлении города династия Чукашевых оставила добрый след // Николай Воляков, сотрудник Чистопольского государственного историко-архитектурного и литературного музея-заповедника // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://chistopol-rt.ru/news/nashey-istorii-stroki/vstanovlenii-goroda-dinastiya-chukashevyykh-ostavila-dobryy-sled>.

7. GENI // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.geni.com/people/Сергей-Чукашев/6000000041539944926>

8. Открытый список жертв политических репрессий в РСФСР//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.openlist.wiki/Чукашева_Ванда_Александровна_\(1878\)](https://ru.openlist.wiki/Чукашева_Ванда_Александровна_(1878)).

9. LIVEJOURNAL//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://marina-citadell.livejournal.com/26777.html>.

10. Открытый список жертв политических репрессий в РСФСР//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.openlist.wiki/Чукашев_Николай_Никитович_\(1883\)](https://ru.openlist.wiki/Чукашев_Николай_Никитович_(1883)).

11. Хан-Магомедов С. О. Архитектура советского авангарда: В 2 кн.: Кн. 1: Проблемы формообразования. Мастера и течения. - М.: Стройиздат. 1996. -709 с.

12. Историко-культурный журнал «Наше наследие». №127, 2019 г. Елизавета Редлих. Воспоминания/ Публикация Г.И.Вздорнова и Т.И.Прилуцкой, примечания Г.И.Вздорнова, Е.А.Амитиной и А.В.Маньковского//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nasledie-rus.ru/podshivka/12712.php>.

13. Открытый список жертв политических репрессий в РСФСР//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.openlist.wiki/Матиссен_Эрвин_Фридрихович_\(1871\)](https://ru.openlist.wiki/Матиссен_Эрвин_Фридрихович_(1871)).

14. Большой русский альбом. Вся Россия в лицах и биографиях из семейных архивов//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusalbm.ru/photo/default/2229?dat>.

15. Феодосийский 134-й пехотный полк//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Феодосийский_134-й_пехотный_полк.

16. Лихотворик Р.С. Путешествие со старой открыткой. Феодосия, Старый Крым, Коктебель, Отузы, Кизилташ, Судак, Карасубазар на рубеже XIX—XX столетий. - Феодосия: @Арт Лайф. –

2007. 172 с. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krimoved-library.ru/books/puteshestvie-so-staroy-otkritkoy-feodosiya-stariy-krim-koktebel-otuzi-kiziltash-sudak-karasubazar-narubezhe-xix-xx-stoletiy53.html>.

17. Волошин, Максимилиан Александрович. Собрание сочинений. Т. 12. Письма 1918-1924. - М.: Эллис Лак, 2013. - 992 с.

18. 1916. Российский медицинский список на 1916 г. (1 мая 1916 г.) - Петроград. Типография МВД, 1916. 1230 с.

19. С.В. Волков. Офицеры флота и морского ведомства. Опыт мартиролога. – Москва, Русский путь, - 2004.-560 с.

20. Газета Заря (Харбин). - 1935. - 3 апр.

21. ЛЕНДОВА В. Манящая цель – театр: [о В.П. Редлих]// Созидатели: Очерки о людях, вписавших свое имя в историю Новосибирска//Сост. Н.А.Александров; Ред. Е.А.Городецкий. - Новосибирск: Клуб меценатов, 2003. - Т.1. - 512 с.; Т.2. - 496 с.

22. Редлих В.П. Такая манящая цель... театр. – Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1989.- 128 с.

23. Краеведческий альманах «Сибирская старина» №6(11) – 1994 год.

24. БД "Жертви політичного терору в СРСР"; Книга пам'яті Самарської обл. Электронный ресурс: [https://ru.openlist.wiki/Редлих_Михаил_Павлович_\(1894\)](https://ru.openlist.wiki/Редлих_Михаил_Павлович_(1894)).

25. Акпай Сарыбаев. К вопросу о медицинском отборе лиц для работы на высокогорье. Национальный центр кардиологии и терапии имени академика Мирсаида Миррахимова//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.kgma.kg/pdf/%20files/presentations/5.3._Сарыбаев_А_Мед_отбор_на_ВГ.pdf.

26. Тимирбаев Вячеслав. Мирсаид Миррахимов. – Бишкек: Жизнь замечательных людей Кыргызстана, 2009. – 310 с. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.literatura.kg/articles/?aid=1039>.

27. Общероссийская общественная организация «Российское научное медицинское общество терапевтов». Владимирское отделение//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.rnmot.ru/ru/page/cfo-otdelenija.html>.